

Fiilî Sıfatların Kudretin mi Tekvînin mi Taalluku Olduğu Meselesine Dair Bir Analiz

An Analysis of the Ta'allūq (Affiliation) of the Attributes of Action to Qudrah (Power) or to Takween (Creation)

Fikret SOYAL

İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kalam
Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Fikret SOYAL
E-mail: fikret@istanbul.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 19.05.2024
Kabul Tarihi/Accepted: 13.09.2024
Yayın Tarihi/Publication Date: 17.09.2024

Atif: Soyak, Fikret. "Fiilî Sıfatların Kudretin mi Tekvînin mi Taalluku Olduğu Meselesine Dair Bir Analiz". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 62/1 (Aralık 2024), 1-14.

Cite this article as Soyak, Fikret.
"An Analysis of the Ta'allūq (Affiliation) of the Attributes of Action to Qudrah (Power) or to Takween (Creation)". *Journal of İlahiyat Researches* 62/1 (December 2024), 1-14.

The content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-NonCommercial-
NoDerivatives 4.0 International License.

Öz

Bu çalışmada genel anlamda sıfatların taallukundan ziyade özel anlamda fiilî sıfatların kudretin mi yoksa tekvînin mi taalluku olduğu meselesi analiz edilecektir. Sadece fiilî sıfatlarla sınırlı olmayan taalluk, aslında zâtî sıfatların her birinin ilgili olduğu alana ilişkin olarak gündeme gelmektedir. Örneğin ilim sıfatının taalluku ile kudretin taalluku birbirinden farklıdır; birinin taalluk ettiğine diğeri taalluk edememektedir. Kelâm âlimleri arasında tartışma konusu olan taalluk ise fiilî sıfatlar hakkındadır. Kelâmcılar Allah'ın yaratması bağlamında fiilleri kudret sıfatından hareketle ele alırken irâde, adâlet, hikmet ve lütuf kavramları üzerinde dururlar. Allah'ın mükellef bir varlık olan insanla ilişkisinde kudret sıfatı ön plana çıkarılır. Kader, hayır ve şer gibi unsurlar ise bu aşamadan sonra gündeme gelmektedir. Bu noktada Eş'arîler fiilî sıfatların kudretin taalluku olduğunu savunurken Mâtürîdîler bunun tekvîn taalluku olduğunu benimsemektedirler. Kuşkusuz bu tartışmalarda ilahî kudretin mutlak olması merkezi önemi haiz olmaktadır. Burada kudretin mutlak olması kelâm ekollerinin teorilerini ortaya koyarken belirleyici bir unsur olduğunu ilave etmek gerekmektedir. Yukarıda söylenenler ışığında âleme ilişkin ilahî müdahaleye dair tartışmalarda Mu'tezilî, Eş'arî ve Mâtürîdî kelâm âlimlerinin görüşlerinin incelenmesi önem arz etmektedir. Mu'tezile, Allah'ın mutlak kudretinin âleme taallukunu aslah prensibiyle, Eş'arîler bu müdahalede mutlak kudretin belirleyici olmasıyla, Mâtürîdî kelâmcılar ise Allah'ın âleme müdahalesini hikmet kavramıyla açıklamaktadırlar. Eş'arîler'in tekvîn ve kudret sıfatları bağlamındaki itirazlarının son noktasını "taalluk" oluşturmaktadır. Bu çalışmada ilgili kelâm ekollerinin görüşleri karşılaştırılacak, elde edilen bilgiler çerçevesinde bazı değerlendirmeler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Fiilî Sıfatlar, Kudret, Tekvîn, Mükevven, Taalluk.

ABSTRACT

In this study, the issue of whether actual attributes are the affiliation of qudrah or taqween will be analysed in a particular sense rather than the affiliation of attributes in general. In fact, the affiliation, which is not limited to the actual attributes, comes to the fore concerning the field to which each essential attribute is related. For example, the affiliation of an attribute of knowledge is different from the affiliation of qudrah; what is affiliated to one cannot be affiliated to the other. Affiliation, which is the subject of debate among the Kalam theologians, is related to the actual attributes. In the context of Allah's creation, while Kalam theologians deal with the actions based on the attribute of qudrah, they focus on the concepts of will, justice, wisdom, and grace. The attribute of qudrah is brought to the forefront in Allah's relationship with humans, who is responsible beings. Such issues as fate, good and evil come to the fore after this stage. At this point, the Ash'arites argue that the actual attributes are the affiliation of qudrah, whereas the Mâtürîdîs adopt that they are the affiliation of taqween. Undoubtedly, the absoluteness of divine qudrah is of central significance in these debates. It should be added here that the absoluteness of qudrah is a determining factor in the theories of the Kalam schools. In the light of what has been said above, it is important to examine the views of Mu'tazilite, Ash'arite and Mâtürîdî Kalam scholars on the debates of divine intervention concerning the universe. The Mu'tazilites explain the intervention of Allah's absolute qudrah in the universe with the principle of aslah, the Ash'arites with the determination of absolute qudrah in this intervention, and the Mâtürîdî theologians with the concept of wisdom. The ultimate point of objection of the Ash'arites regarding the attributes of taqween and qudrah is "affiliation (ta'allūq)". In this study, the views of the relevant theological schools will be compared and some evaluations will be made within the framework of the information obtained.

Keywords: Kalam, Actual Attributes, Qudrah, Taqween (Creation), Mukewwen (Creature), Ta'allūq.

GİRİŞ

Kelâm ilminin teşekkül ettiği ilk dönemlerden itibaren sıfatlar etrafında çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Konuyla ilgili kanaate sahip olan kelâm ekollerinin yorum ve değerlendirmeleri çeşitlilik gösterse de nihai anlamda hepsi tevhiî merkeze alarak tenzih ilkesiyle hareket etme gayreti içinde olmuşlardır.

Allah'ın zâtına ilişkin nitelikler olan ilahî sıfatlardan söz edilirken “isim, sıfat, na't, mâna ve araz” gibi kavramlardan hangisinin kullanılacağı ayrı bir tartışma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Anlam itibariyle birbirine yakın kavramlar olmasının da bu farklılıklarda etkisi bulunmaktadır. İlerleyen dönemlerde Allah'ın zâtını niteleyen bu kavramlar için kullanılan sıfat kelimesi, Kur'an'da açık bir şekilde yer almamakta, bunun yerine “vasıf” sözcüğü zikredilmektedir. Allah'ın zâtıyla alakalı tasavvurlar çerçevesinde oluşan kavram ve literatür kuşkusuz insan zihninden ve nasların yapısal özelliklerden kaynaklanmaktadır.

Sıfatlarla ilgili verilen genel bilgilerden sonra sıfatların taalluku meselesinde mevzu bahis olan ilahî fiillere geçebiliriz. Ancak öncesinde taallukun zâtî sıfatlar için de geçerli bir durum olmasından ötürü bu noktaya ilgili birkaç şey söylemek gerekir. Örneğin irâde ve ilim sıfatının taalluku vardır. Kâdî Abdülcebbar'ın (ö. 415/1025) belirttiği gibi kâdirin makdûra, âlimin de malûma taalluku söz konusudur. Bundan dolayı ademiyet, mevzu bahis taalluku imkânsız hale getirir.¹ Nitekim irâde sıfatının taallukuyla bağlantılı olarak Ehl-i sünnet kelâmcıları bazı kanaatler taşımaktadır. Bunu irâde ile irâde edilen şeyin arasında bulunan taalluktan söz etmelerinden anlamak mümkündür. Ezeli olan irâdenin her bir muradının zamana bağlı olarak tek tek gerçekleşmesi şeklindeki taalluk burada öne çıkarılmaktadır.

Çalışmanın merkezinde yer alan taalluka ilgili genel bir çerçeve çizmek adına şunu ifade etmekte yarar var. Esasen kudret ve tekvîn sıfatı dışında kalan sıfatların taalluku üzerinde yoğun bir tartışma söz konusu edilmemektedir. Bu durumda Allah'ın sübûtî sıfatlarının her birinin bir taallukunun olduğu açığa çıkmaktadır.² Nitekim Allah'ın irâdesinin taalluk etmediği hiçbir şeyin meydana gelmeyeceğine bizzat Kur'an³ işaret etmektedir.

Çalışmada “taalluk”, daha çok kudret ve tekvîn ile ilgili bir mesele olarak incelenecektir. İnsan fiilleri açısından her şeyi mutlak kudret kapsamına almak, daha da önemlisi bu kudreti vurgulamak zamanla insanın fail olmasıyla ilgili pasif bir anlayışın ortaya çıkmasını beraberinde getirir. Sözü edilen durumun sebebiyet verdiği husus, meydana gelen kötülüklerde insanın herhangi bir etkisinin olmaması şeklinde bir anlayışın doğmasına neden olur.⁴ Bu süreç nihai olarak insanın Allah ile olan bağının zayıflamasına kadar gidebilir. Çünkü insanın gerçek anlamda ve bütünüyle bir şeyleri ortaya çıkarma kabiliyetine sahip bir varlık olduğunu söylemek zordur.

Burada taalluk bağlamında en önemli noktalardan biri, meselenin tekvîn sıfatına bağlı olmasıdır. Zira tekvînin sübûtî sıfatlar arasında sayılıp sayılmayacağı, Eş'arîler ile Mâtürîdîler arasında ihtilaf konusunu oluşturmaktadır. Bundan dolayı tekvînin taalluku bağlamında bu noktanın çalışmanın merkezinde yer alması bir yerde zorunluluk arz etmektedir. İbn Kemal'in ifadesiyle Eş'arîler ile Mâtürîdîler arasındaki aslî ihtilaflardan sayılmasa da⁵ tekvîn sıfatıyla alakalı iki kelâm ekolü arasındaki ayrılık gerçekte fiilî sıfatlara ilişkin algıyla alakalı olması hasebiyle çalışmada bu noktanın göz önünde bulundurulması önem arz etmektedir.

Kelâmda tekvîn, yok olanı (madûm) yokluktan varlığa çıkarmaktır. Kur'an'da bu manâyı ifade etmek üzere tekvîn kelimesi geçmemekle birlikte içerik itibariyle Allah'ın yokluktan varlığa çıkardığı açıkça ifade edilmektedir. Tekvînin Allah'a zıfede edilmesi sonucunda Allah, mükevvin; bu fiilin sonuçları da mükevven olmaktadır.

Buna göre bütün fiilî sıfatlar neticede tekvîn merkeze alınarak değerlendirilmektedir. Özellikle fiilî sıfatların tekvîne dayanması, bu sıfatın ayrıca ele alınmasını zorunlu kılan başka bir sebeptir. Zira tekvîn sıfatı hayatın devamlılığı yönünde taalluk ederse “ihya”, yaşamın sona erdirilmesi yönünde taalluk ettiğinde “imate” söz konusu olmaktadır. Bunların aynı zamanda tekvîn olduğunu ilave etmek gerekir.⁶

Eş'arîler ile Mâtürîdîler'in farklı düşündükleri bazı kelâmî meseleler malumdur. Bunlardan biri de tekvînin ezeli bir sıfat olması

¹ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, nşr. Ahmet b. Huseyn b. Ebi Haşim (Beyrut: Darü'l-İhya, 2012), 115-117.

² Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-İtikad*, haz. Abdullah Muhammed el-Halîf (Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2004), 58-60.

³ Hûd 11/107.

⁴ Kötülük problemi, temel kelâmî ve felsefî konulardandır. Konuyla ilgili bk. Anar Gafarov, “Felsefî Kelam ve Ahlâk Felsefesi Bağlamında Kötülük Problemi: Nasîruddin Tûsî Merkezli Bir Analiz”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 56/2 (2021), 148.

⁵ İbn Kemal Paşa, *Mesâilü'l-İhtilâf beyne'l-Eş'âira ve'l-Mâtürîdiyye*, thk. Saîd Abdullatîf Fûde (Ürdün: Dârü'l-Fethi li'd-Dirâseti ve'n-Neşr, 2009), 26.

⁶ Beyazizade Ahmed Efendi, *İşaratü'l-meram min ibarati'l-imam*, thk. Yusuf Abdürezzâk (Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebi, 1949), 235.

bağlamındaki ihtilaflar doğrultusunda tekvîn-mükevven ilişkisidir. Taalluk meselesi Eş'arîler'de kudret sıfatının bir eseri (taalluku) iken Mâtürîdîler'de tekvîn sıfatının bir sonucu (taalluku) olarak tecelli etmektedir.⁷ İşte tekvîn-mükevven ilişkisi bu doğrultuda ele alınmayı gerekli kılmaktadır.

Birazdan görüşlerini detaylı olarak göreceğimiz Eş'arîler, Mâtürîdîler ve Mu'tezile, Allah hakkında "mükevvin" kelimesinin kullanılması konusunda ittifak etseler de tekvîn'in ezeli bir sıfat olması hususunda farklı görüşleri savunmaktadırlar. Bu yönüyle kelâm ekollerinin ve âlimlerinin kudretin fiile taallukuyla ilgili farklı fikirler ortaya koyduğu görülmektedir. Ancak burada ifade etmek gerekir ki kelâm ekolleri toplu bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde Mu'tezile'nin Allah'ın kudretini adâlet ve iyilikle sınırladıklarını, Eş'arîler'in Allah'ın kudretinin mutlaklığını vurguladığını, buna karşılık Mâtürîdîler'in Allah'ın kudretini hem mutlak anlamda hem ilkesel anlamda bütün varlıkları kuşatması açısından ele aldıklarını görmek mümkündür. Mâtürîdîler'in yaklaşımına göre bütün varlıkları kuşatması sebebiyle kudret, yaratılan her şeye taalluk eder. Şu var ki Mâtürîdîler, Mu'tezile ve Eş'arîler'den farklı olarak Allah'ın kudretini rastgele kullanmadığını ifade etmekte; kudreti bir takım hikmetler çerçevesinde değerlendirmektedirler.⁸ Buna göre Mâtürîdîler'in Allah-âlem ilişkisini kudret sıfatıyla birlikte tekvîn sıfatı bağlamında incelediklerini anlamak zor olmamaktadır. Hatta yaratmanın tekvîne râci' olduğunu dikkate alarak tekvîn merkezli bir yaratmayı önceliklerini söylemek yanlış olmayacaktır. Oysa Mu'tezile ve Eş'arîlik'te tekvîn yerine Allah'a fiilî sıfatlar isnad edilmektedir.

Ebû Hanîfe (ö. 150/767) tekvîn'in ezeli olmasıyla alakalı olarak mükevvenin yaratılmışlığını "Allah'ın fiili mahluk olursa, yaratıcının tevhiidi bozulur" şeklinde dile getirerek ortaya koyarken⁹ esasında burada tevhiid merkezli bir kaygının hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada Allah'ın âlemi yoktan var etmesini ve âlemde sürekli yaratmanın devam etmesini hatırlamakta yarar var. Sözü edilen yaratmanın herhangi bir nedene bağlı olmadan gerçekleşmesi de tevhiid anlayışı bağlamında gündeme gelmektedir. Bu bakımdan Allah'ın irâde ederek yoktan var etmek ve her an arzuları yeniden yaratmak suretiyle âleme müdahale etmesi, kelâmında koşulsuz bir irâdeyi ve Tanrı ile fiilleri arasında zorunlu bir nedensellik bulunmamasını gerektirmektedir.

Buraya kadar verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere konunun bir tarafını fiilî sıfatların oluşturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Allah'ın fiillerini anlama ve adlandırma noktasında kelâm ekolleri ilim, kudret ve irâdenin tesirini yok saymadıkları halde onların bu etkiyi nasıl algıladıklarının ve bunu sıfatullah meselesi bağlamında nereye koyduklarının izi sürülecek, konu etrafında bazı analizler yapılacaktır. Bu maksadı gerçekleştirmek için öncelikle genel anlamda sıfatlar, ardından özel olarak fiilî sıfatlara ilişkin bazı bilgiler verilecek; nihai anlamda konunun taalluk merkezli olması hasebiyle fiilî sıfatların hangi sıfattan kaynaklandığı üzerinde durulacak, kelâm ekollerinin farklı anlayışları masaya yatırılacaktır. Bu farklılıkların temelinde yatan ana neden tespit edildikten sonra taalluk konusundan hareketle mezheplerin tevhiid merkezli ilah tasavvuruna ilişkin bazı analizler yapılacaktır. Son olarak kudret bağlamında gündeme gelen "kötülük" probleminin ilişkin bazı değerlendirmelere de yer verilecektir. Zira mutlak kudret konusundan hareketle belirlenen ilah tasavvuru, her şeyi yapabilen Allah anlayışına götürmektedir. Bu durum insana ait bütün fiillerin onun kudretiyle meydana geldiği fikrinin doğmasına neden olmaktadır. Taalluk bağlamında kelâm ekollerinin görüşlerinin ayrı ayrı inceleneceği çalışmada öncelikle ilgili ekollerin genel anlamdaki kabulleri ve görüşleri ele alınacak, varsa ekol içindeki farklılıklara yer verilecektir.

Burada Allah ile O'nun âlemi yaratması arasındaki ilişkiyi belirleyen fiilî sıfatlar bağlamında yaratma eyleminin keyfiyeti ve onun hangi sıfattan kaynaklandığı sorusu gündeme gelmektedir. Bu noktada tekvîn'in ne olduğu tespit edilmeye çalışılacaktır. Doğrusu özellikle fiilî sıfatlarla alakalı genel çalışmalarla birlikte, tekvine dair özel bazı çalışmalar yapılmıştır.¹⁰ Bu makale konuyu "taalluk" bağlamında/çerçevesinde ele alarak diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Daha da önemlisi, çalışmamızda tekvîn ve kudretin taalluklarının fiilî sıfatlar üzerindeki etkisi merkeze alınmaktadır.

⁷ Ebû's-Sena Mahmûd b. Zeyd Lamişi, *et-Temhid li-kavâ'idi't-tevhid*, thk. Abdülmeccid Türkî (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1995), 74.

⁸ İrfan Kara, "Kur'an'ın Ezeliyeti Bağlamında Sebeb-i Nüzûle Dair Çağdaş Değerlendirmeler", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 55/1 (2021), 25.

⁹ Ali el-Karî, *Şerhu kitabi fıkhi'l-ekber* (Beyrut: Daru Kütübî'l-İlmiyye, 2007), 46.

¹⁰ Hikmet Yağlı Mavil, *Ebü'l-Muin en-Nesefî'nin Fiilî Sıfatlar Anlayışı* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004); Seyithan Can, "Allah'ın Kudreti'nin İnsan Fiillerine Taalluk Alanı ve İmkânı (Kötülük Problemi Çerçevesinde Bir İnceleme)", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/36 (2019); Necati Şahin, "Ehl-i Sünnet Kelamında Tekvîn Sıfatı ile İlgili Tartışmalar ve Eş'arîlerin Açmazları", *AKİF: Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52/1 (2022); Temel Yeşilyurt, "Maturidilerde Tekvîn Sıfatı ve Temellendirilmesi", *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2017); Hikmet Yağlı Mavil, "Kelâmî Bir Problem Olarak Fiilî Sıfatlar", *Dergiant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi)* 3/5 (2015).

1. TAALLUK MESELESİNİN KELÂMÎ ARKA PLANI

Tekvîn ve kudretin taalluku meselesine dair tartışmaların daha çok Eş'arîler ile Mâtürîdîler arasında meydana geldiği bilinen bir husustur. Bu doğrultuda Eş'arîler kudret sıfatıyla meydana gelen haller için ayrıca tekvîn gibi başka bir sıfattan bahsetmenin abes olacağı düşüncesindedirler. Dolayısıyla konu yaratmayla bağlantılıdır. Nitekim Teftazânî (ö. 792/1390) âlemin varlığını "taallukla" izah etmektedir. Ona göre âlem Allah'ın zâtı veya sıfatlarından birinin taalluku neticesinde meydana gelmezse yaratıcının iptali mevzu bahis olmaktadır.¹¹ Mâtürîdîler'e göre ise yaratmak, kudretin ezeli anlamda bir taallukunun bulunmasından ötürü özel olarak tekvîn sıfatıyla meydana gelmektedir. Bu durumda Eş'arîler'e göre yaratmak kudret sıfatıyla meydana gelen bir olayken Mâtürîdîler'e göre ise tekvîn sıfatının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna bağlı olarak Mâtürîdî kelâm âlimleri, mükevvenin mahluk olmasının tekvîn'in de yaratılmış olmasını gerekli kılmayacağı üzerinde durmaktadırlar.¹²

Burada kudretin taalluku konusu gündeme geldiğinde mutlak kudret vurgusunu hatırlamakta yarar var. Zira Allah dışındaki kudret sahipleri, zıddı olan acziyetle muttasıf olsalar da Allah böyle bir şeyden münezzehtir. Bu noktada asıl mesele, kudretin mutlak olmasının beraberinde makdura taallukunun zorunlu olup olmamasını gündeme getirmesidir. Ya da kendisi mutlaklığı içerse de fiile taalluk ederken herhangi bir sınırlılıktan söz etmek mümkün müdür? Bu soruya verilecek cevaplar, "Allah'ın mutlak olması ve kötülüğün varlığı" ilişkisine dair bazı bilgiler verecektir. Şimdi yaratmayı hem kudret hem tekvîn ile bağdaştıran Mâtürîdî mezhebini, taallukun sadece mutlak kudret üzerinden ele alınması anlayışına sahip olan Eş'arîliği ve mutlak kudretin âleme taallukunu benimseyen Mu'tezile kelâm ekolünün görüşlerini ve ilgili ekollerin konuyu sistemleri içinde akli bakımdan nasıl temellendirdiklerini inceleyelim.

1.1. TAALLUK BAKIMINDAN YARATMANIN KUDRET VE TEKVİN SIFATLARIYLA İLİŞKİSİ

Hemen başlarken belirtmek gerekir ki, başlıktaki vurgu Mâtürîdî kelâmında mevcuttur. Konunun doğrudan tekvîn sıfatıyla ilgisi nedeniyle bu noktaya alakalı kısa bir bilgi yararlı olacaktır. Öncelikle tekvîn sıfatının ezeli bir sıfat olduğu bizzat Mâtürîdî (ö. 333/944) tarafından ortaya konulmaktadır.¹³ Nitekim o, tekvîn'in önemine dikkat çekmek maksadıyla ezeli sıfatlar içerisinde kudret ve irâde ile birlikte tekvîn sıfatını da saymaktadır. Daha sonra gelen Mâtürîdî kelâmcılar aynı görüşü savunarak onun yolundan gitmektedirler.¹⁴ Mâtürîdî'de tekvîn'in dört farklı yönden ele alındığı anlaşılmaktadır.

1. Tekvîn, Allah'ın ezeli sıfatları arasında yer almalıdır.
2. Tekvîni, kadîm bir sıfat kabul etme zorunluluğu vardır.
3. Tekvîn ile mükevven ayrı şeylerdir.
4. Tekvîn ve mükevven arasında ezellik açısından bir ilişki bulunmamaktadır.¹⁵

Mâtürîdî âlim Ebu'l-Muîn en-Nesefî, zâtî sıfatlarla fiilî olanlar arasında bir ayrıma gitmemekte, fiilî sıfatların zâtî sıfatlar gibi ezeli olduğunu savunmaktadır.¹⁶ Bu yönüyle Mâtürîdî gelenekte Allah'ın sonradan bir sıfatla vasıflanmasının imkansızlığı düşüncesinden hareket edildiğini ifade etmek gerekir. Örneğin tahlîk sıfatına bakıldığında ezeli olarak hâlik, terzik bakımından ise ezeli olarak rızık verendir.¹⁷ Bunlar en başta Rab olmanın gereği olan sıfatlardır.¹⁸ Buna göre Mâtürîdîler'in, yaratmak, yaşatmak ve öldürmek gibi bütün fiilî sıfatları tekvîn sıfatına bağlı olarak değerlendirdiklerini söylemek yanlış olmayacaktır.

Mâtürîdîler'in meseleyi tekvîn sıfatına endeksli yorumlamalarından dolayı fiilî sıfatlar, kelâm kitaplarında genellikle tekvîn sıfatının altında bir konu olarak ele alınmaktadır.¹⁹ Böyle olunca, Mâtürîdîler'e göre sübûtî bir sıfat olarak kabul edilmekle birlikte tekvîn üzerinden fiilî sıfatlar konusunda fazlaca durulmaktadır. O halde onların fiilî sıfatlar üzerinde daha az

¹¹ Sa'deddin Mesud b. Ömer b. Abdullah Teftazânî, *Şerhü'l-akaidi'n-Nesefiyye*, thk. Enes Muhammed Adnan eş-Şerfavî (Dımaşk: Darü't-Takva, 2020), 194.

¹² Lamişi, *et-Temhid li-kavâ'idi't-tevhid*, 76.

¹³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, thk. Ahmet Vanlıoğlu (İstanbul: Daru'l-Mizan, 2005), 1/221; Mâtürîdî, *Kitabu't-tevhid*, thk. Ahmed Sa'd Demenhurî (Amman: Mektebetü'l-Ğanim, 2023) 250.

¹⁴ Ebu'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin Pezdevî, *Usulü'd-din*, thk. Hans Peter Linss (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyyetili't-Turas, 2003), 76.

¹⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 1/220; Mâtürîdî, *Kitabu't-tevhid*, 249-253.

¹⁶ Ebu'l-Muîn en-Nesefî, *Bahru'l-kelem*, çev. Yusuf Arıkaner (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019), 51-53.

¹⁷ Ebu'l-Muîn Meymun b. Muhammed en-Nesefî, *Tebisiretü'l-edille fi usuli'd-din*, thk. Hüseyin Atay-Şa'ban Ali Düzgün (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2003) 1/400; Lamişi, *et-Temhid li-kavâ'idi't-tevhid*, 75.

¹⁸ Fikrullah Çakmak, "Kur'an'da Tevhidin İnşa Süreci", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 49/1 (2018), 95.

¹⁹ Temel Yeşilyurt, "Maturidilerde Tekvin Sıfatı ve Temellendirilmesi", *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2017), 10.

durmalarını, bütün fiilî sıfatları neticede tekvîn sıfatına bağlamalarının etkisiyle izah etmek mümkündür.

Fiilî sıfatları içermesi ve ifade etmesi bağlamında başvurulan bir terim olan tekvîn'in bu şekildeki kullanımının -Ebû Hanîfe'nin metinlerinde yer almaması nedeniyle- Mâtürîdî ile başladığını söylemek mümkündür. Mâtürîdî'nin çerçevesini belirlediği bu ilkeler sonraki takipçileri tarafından tamamıyla benimsenerek aynı tavır devam ettirilmiştir.²⁰ Buna sadece "tekvîn sıfatının taalluku meselesini" ilave etmeleri, konumuzun önemi açısından zikredilmeye değer bir husustur.

Mâtürîdîler'e göre tekvîn, Allah'ın bütün âlemi ve ondan bir parçayı "ezelde değil var olduğu vakit yaratması ve var etmesidir".²¹ Bu durum, "fiil ile mef'ûlün aynı olmaması gibi" "tekvîn'in mükevvenen farklı olmasını" zorunlu kılmaktadır. Tekvîn mükevvenen ayrı olunca tekvîn'in ezeli olması gerekli olmaktadır.²² Nitekim onun taallukunun, hudûsunu zorunlu kılmasından ötürü mükevvenin de hâdis olması gerekli hale gelmektedir²³ ki bu bir problem teşkil etmemektedir. Tekvîn'in kendisinin ezeli olması, ilim, irâde ve kudret sıfatlarının ezeli olması gibidir. Zira mükevvene ilahî ilim, irâde ve kudretin taalluku da tekvîn'in taalluku ile aynı bağlamdadır.²⁴ Esasen tekvîn'in bir aslı, bir de tesir ettiği taraf bulunmaktadır. Tekvîn'in aslı, yaratmayı istemek veya istememek şeklinde cevaz ve ihtiyar açısından olan şeydir. Tekvîn'in tesiri ise bir şeyin var olmasına taalluk etmesiyle onun varlık âlemine çıkmasının vücut yönüyle gerçekleşmesi anlamına gelmektedir.²⁵ Mâtürîdî'nin yaklaşımına göre fiilî sıfatlar onun birer taallukundan ibaret olmaktadır. Tekvîn hayata taalluk edince "ihya", rızka taalluk edince "terzîk" olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum tekvîn'in kapsayıcı bir yönünün olduğunun göstergesidir.²⁶

Bu tartışmanın kaynağında Mâtürîdîler'in kudret sıfatıyla ilgili anlayışının yer aldığını ifade etmekte yarar var. Onlara göre kudret bir şeyi yapabilme gücüdür.²⁷ Kudret sıfatının mümkün olanlarla ilişkisi, kadîm ve ezeli telakki edilmektedir.²⁸ Tekvîn'in mümkünlerle ilişkisi ise irâdeye uygun olarak gerçekleşir. Kudret ile tekvîn'in farkı şöyle olur: Kudretin bütün mümkünlere taalluku/ilişkisi eşit iken tekvîn ancak varlığa gelenlerle ilişkilidir. Kudret mümkünün varlığını zorunlu kılmaz, tekvîn ise bunu zorunlu kılar.²⁹

Buna göre Mâtürîdîler'in konuya Mu'tezile'den ve Eş'arîler'den farklı yaklaşıklarını ifade etmek gerekir. İlim sıfatı meseleye dair bilgiyi ortaya çıkarırken, kudret sıfatı mümkün olan her şeye şamil olmaktadır. Bunu müteakiben irâde o fiilin yer, zaman ve gerçekleşme biçimini tayin etmekte, son noktada tekvîn sayesinde yaratma gerçekleşmektedir. Bir başka ifadeyle kudret; yaratılan şeyin ortaya çıkmasında asıl tesir edici olmamakta, kadir-i mutlak olan Allah'ın o fiili yapabilme gücüne sahip olması anlamına gelmektedir.

Kudret sıfatının kader ve takdir ile alakalı olarak eşyanın ölçülerini ve tabiatını belirlediğini savunan Mâtürîdîler, tekvîn'in ise meydana getirme ile alakalı bir olay olduğunu kabul etmektedirler. Böylece tekvîn, âleme bilfiil tesir iken kudret ise imkana taalluk etmektedir. Mâtürîdîler kudret ile tekvîn arasında böyle bir ayrım yaparak tekvîn'in "bir şeyin bizzat var olmasına" taalluk etmek anlamına geldiğini benimsemektedirler.

Bu durumda Mâtürîdîler Allah'ın sıfatlarından herhangi birinin başka bir sıfata taalluk etmesini mümkün görmedikleri için tekvin, kudretin taalluku olarak kabul edilemez. Böyle olmakla birlikte Mâtürîdîler ikisi arasında farklı bir taalluka dikkat çekmektedirler; kudret tekvîn'in konusunu kapsamına almak bakımından mükevvene mecazi anlamda taalluk etmektedir. Mâtürîdîler'in tekvîni kadîm, mükevveni ise onun hâdis taalluku olarak mülâhaza etmeleri tamamen mezkûr durumla alakalıdır. Bu sebeple yaratmayı meydana getiren sıfat, kudret sıfatının hâdis taalluku değil müstakil ve bağımsız bir sıfat olan tekvîndir.

Tekvîn'in ispatında başka bir mantık daha ileri sürülür. Buna göre bir konuda birden fazla sıfatın var olması doğru olamaz. Bu sebeple Allah'ın fiilî sıfatları, ezeli bir sıfat olan tekvîn'in bir sonucu niteliğinde olmalıdır. Bu yaklaşımıyla Mâtürîdîler hepsini tekvîn sıfatına râci' bir olay olarak görmek suretiyle Eş'arîler'in "kudret sıfatının hâdis taallukundan ibaret" gören anlayışlarına

²⁰ Örnek olarak bk. Ebû'l-Muin en-Nesefî, *et-Temhîd li-kavâidi't-tevhîd*, thk. Ali Tarık Ziyat Yılmaz (İstanbul: İSAM Yayınları, 2020), 75; Lamişi, *et-Temhîd li-kavâidi't-tevhîd*, 76-77.

²¹ Nesefî, *et-Temhîd li-kavâidi't-tevhîd*, 79.

²² Nesefî, *Tebisretü'l-edille fi usulî'd-din*, 1/400.

²³ Lamişi, *et-Temhîd li-kavâidi't-tevhîd*, 74.

²⁴ Mâtürîdî, *Kitabu'tevhîd*, 250.

²⁵ Hikmet Yağlı Mavil, *Ebû'l-Muin en-Nesefî'nin Fiili Sıfatlar Anlayışı* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 103.

²⁶ Yeşilyurt, "Maturidilerde Tekvin Sıfatı ve Temellendirilmesi", 10.

²⁷ Pezdevî, *Usulü'd-din*, 81.

²⁸ Sa'deddin Mesud b. Ömer b. Abdullah Teftazânî, *Şerhü'l-makasid*, thk. İbrahim Şemsuddin. (Beyrut: Darü'l-kütübü'l-ilmîyye, 2011), 3/125.

²⁹ Emrullah Yüksel, *Mâtürîdîler ile Eş'arîler Arasındaki Görüş Ayrılıkları* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012), 80.

itiraz etmektedirler.³⁰ Bu durumda kudret sıfatı, Allah'ın bütün her şeye tasarruf etmesi ve yönlendirmesidir. Tekvîn sıfatı ise yokken bir şeyi var etmesi ve yaratmasıdır. Başka bir ifadeyle yaratılan şeylerin, tekvînin taalluku olarak mahlûk olması zaruri bir hal alır. Mâtürîdîler fiilî sıfatların ezeli olmasını, o sıfatın taallukuna dair fiili yaptığı an değil yapma kudretine sahip olmasıyla izah ederler. Allah'ın hâlik olması, bir şey yarattığı için değil bir şeyi yaratma kudretine sahip olmasıyla bağlantılıdır.

Tekvînin ezeli olmasına bağlı olan tartışmalarda en önemli sorulardan biri şudur; tekvîn ezeli ise mükevvenin de ezeli olma ihtimali ve riski söz konusu olmaz mı? Başka bir ifadeyle “bu durumda Allah'ın ezelden beri fail olması durumu mevzu bahis olmaz mı”? Kuşkusuz bu konu bağlamında zâtî gereği fail olmamanın, sonradan fail olma tehlikesini doğurması bulunmaktadır. Tıpkı ilmin ezeli olmasının malûmu ezeli kılmaması gibi tekvînin ezeliğinin de mükevvenin ezeli olmasını gerekli kılmaması önem arz etmektedir.

Nesefî, (ö. 508/1115) bu yaratma kavramıyla ilgili olan çeşitli isimlerden maksadın “yok olanı yokluktan varlığa çıkarmak” olduğunu ifade etmektedir. Tekvîn hayat, ilim ve kudret gibi ezeli bir sıfat olup eşyanın var olma anındaki yaratmadır. Bu hal irâde ve ilim gibi diğer sıfatlar için de geçerlidir. Sözü edilen sıfatların ezeli ve kadîm olmaları, onların taalluklarının da ezeli olmasını zorunlu kılmamaktadır. Zira bu tür sıfatların taallukları hâdistir. Tekvîn-mükevven ilişkisi (birinin ezeli, diğerinin mahlûk olması) ezeli irâde sıfatının bir yerde vakti geldiğinde irâde olunan şeye taalluk etmesi şeklinde tezahür eder. Aynı durum kudret sıfatının makdûr ile olan ilişkisi için de geçerlidir. Yaratmak, “tekvîn ile gerçekleşen bir olay” olması hasebiyle Allah'ın yarattığı şeyden ibaret olmaktadır.³¹

Tekvînin, Allah'ın “kûn” (ol) emriyle ilgisi de bu noktada dile getirilen hususlar arasındadır. Tekvînin mahiyetini beşerin idrak etmesinin mümkün olmadığını belirten Mâtürîdî, bunu kolay ve rahat anlamının yolu olarak ilgili ilahî emre dikkat çeker. Zira O'nun ilminde mahiyeti ve durumu gayet açık ve net olan her şey, “kûn” emri gereği varlık alanına çıkar. Allah'ın dünyada meydana getirdikleri, olması gereken şekilde ve zamanda olur.³² Öte yandan burada “varlık alanına çıkmak” derken yaratmak kastedilmektedir. Allah'ın yaratmasında bir takım fayda ve hikmetlerin bulunması Mâtürîdî kelâmında görülmektedir. Fayda ve hikmet anlayışı fiziofolar tarafından “Allah'a noksanlık atfetmeyi gerektireceği” kaygısıyla reddedilmektedir. Çünkü Tanrı eyleme herhangi bir maksatla yönelmez.³³ Buna karşılık nerdeyse bütün kelâmcılar, âlemin ve âlemin diğer unsurlarının ilahî irâdeyle seçilerek yaratıldığını vurgulamaktadırlar.

Sonuç olarak Mâtürîdî âlimlerin Mu'tezile ve Eş'arîler'in tekvîni ezeli sıfat kabul etmemelerinin peşine düştükleri ve buna itiraz ettikleri görülmektedir. Yine onların tekvînin ezeli sıfat olmasının gerekliliğini aklî delillerle ispat etmeye önem verdikleri anlaşılmaktadır. Bağımsız ve müstakil bir sıfat olması hasebiyle tekvînin başka bir sıfatın taalluku olması düşünülmemelidir. Nihai olarak Mâtürîdîler, Eş'arîler'in konuyla ilgili kaygılarını ve kendilerine yönelik eleştirilerini “tekvîn ile mükevvenin ayrı” olduğunu söyleyerek savuşturma gayreti içinde olduklarını ifade etmemiz mümkündür.

1.2. MUTLAK KUDRETİN BELİRLEYİCİ OLMASI

Bu başlık altında taalluk meselesinde kudret merkeze alınarak bir teori inşa eden Eş'arîlik ele alınacaktır. Başta ifade etmek gerekirse Eş'arîler nezdinde taalluk bağlamında tekvîn sıfatıyla alakalı tartışmaların hicrî 7. asırdan itibaren yapıldığı anlaşılmaktadır. Bunu, Eş'arîlik içinde konunun Fahreddin Razî (ö. 606/1210) ile birlikte ele alınmaya başlanmasından çıkarmak mümkündür.³⁴

Eş'arî kelâmcılar fiilî sıfatları ezeli olan kudret sıfatının taallukları olarak kabul etmektedirler. Zira onlar varlık alanında bulunan her şeyin mutlak kudretin eseri olduğuna inanmaktadırlar. Tekvîn sıfatını, sübûtî sıfatlardan kabul etmeyen Eş'arîler bu sebeple onu fiilî sıfatlar arasında sayarak tekvîni hâdis olarak değerlendirmektedirler.³⁵ Eş'arîler'e göre kudret ile makdûrât arasındaki taalluklar Allah'ın fiilleri olarak ortaya çıkar.³⁶ İlahî fiillerin hâdis olması, kadîm olmasının imkansızlığıyla alakalıdır. Buna göre tekvîn, kudret sıfatının irâdeye uygun olarak mümkünlerden yaratılma vakitleri gelenleri var etmeye olan hâdis ilişkidir.³⁷ Buna göre Eş'arîler nezdinde yaratma konusunda aktif olan sıfat, kudret olmaktadır.

Eş'arî bir kelâmcı olan Kâdı Beyzavî (ö. 685/1286) tekvînin aksine kudretin taalluklarının bazen bulunamayacağını söyler. Zira

³⁰ Teftazânî, *Şerhü'l-akaidi'n-Nesefiyye*, 198-199.

³¹ Nesefî, *Kitabü't-temhîd*, 78.

³² Mâtürîdî, *Kitabu't-tevhîd*, 253.

³³ Hikmet Yağlı Mavil, “Kelâmî ve Felsefî Düşüncede İlâhî İrade Sorunu”, *Eskiyeni: Sosyal Bilimler Dergisi* 43 (2021), 121.

³⁴ Tefvik Yücedoğru, “Ehl-i Sünnet Kelamcılarında Tekvîn Tartışması”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (1987), 257.

³⁵ Teftazânî, *Şerhü'l-makasid*, 3/126. Ayrıca bk. Lamişi, *et-Temhid li-kavâ'id-i't-tevhid*, 75.

³⁶ Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî Seyyid Şerîf Cürcanî, *Şerhu'l-mevakif*, haz. Mahmut Ömer Dimyati (Beyrut: Darü'l-kütübü'l-ilmîyye, 1971), 6/96.

³⁷ Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-i'tikad*, 54. Ayrıca bk. Nesefî, *Bahru'l-Kelâm*, 51-53.

kudret bir şeyin imkânı (olabilirliği), tekvîn ise onu oluşturup mevcûd hale getirmesi (varlığı) ile alkalıdır. Başka bir ifadeyle tekvîn zât değil anlık bir taalluktur.³⁸ Bu yaklaşım, yaratmayla doğrudan ilişkisi sebebiyle tekvînin kudretten sonra gelmesi anlamına gelmektedir.

Eş'arîler'e göre kudretin iki ayrı taalluku söz konusu olmaktadır. Bunlardan biri ezeli diğeri ise mahlûk şeklindeki taallukları oluşturmaktadır. Mümkün olanların varlığı ikincisiyle alkalıdır. İşte hâdis olan bu ilişki tekvînden ibaret olmaktadır.³⁹ Buna göre Allah'ın kudretinin mutlak olmasını savunan Eş'arîler bu kudretin âlemdeki ve yaratılmış çeşitli varlıklardaki taallukunun hâdis olduğunu iddia etmektedirler. Dolayısıyla taalluk meselesi hâdis olan fiilî sıfatlarla alkalı olmaktadır.

Fiilî sıfatların mahlûk olduğunu savunan Eş'arîler'e göre bunlar, aynı zamanda Allah'ın zıddıyla da vasıflanması caiz olan sıfatlar olduğu için Allah'ın zâtıyla kâim değildirlir.⁴⁰ Başka bir ifadeyle söylemek gerekirse, nefyedildiğinde noksanlık gerektiren sıfatlar zâtî olmakta, nefyedildiğinde noksanlık durumu meydana gelmediğinde de fiilî sıfat adını almaktadır.⁴¹ Onlara göre fiilî sıfatlar halk kavramında olduğu gibi h-l-k fiilinden türemiş olan hâlik, rızık kavramında olduğu gibi r-z-k fiilinden türeyen râzık gibi kavramların zıddı Allah hakkında kullanılmaktadır.⁴² Yani bunların zıddı ifade edildiğinde veya bizzat nefyedildiklerinde herhangi bir eksiklik meydana gelmemektedir.

Bir şeyin nefyedilmesiyle kastedilen şey, bizzat sıfatın ortadan kaldırılması değil, o sıfatın taalluku olmaktadır. Örneğin "Allah falan kişiye rızık vermedi" cümlesiyle Allah'ın râzık sıfatı nefyedilmemekte, O'nun o an rızık vermediği ifade edilerek taalluku nefyedilmektedir.

Ali el-Kârî isim vermeden Eş'arîler arasında bu sıfatların hâlikte olduğu gibi isim olarak kullanıldığında kadîm, ancak onun fiili (halk) kastedildiğinde hâdis olduğunu savunanlar bulunduğu söz etmektedir. Bu durum onların hâdis olmaları anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Eş'arîlere göre fiilî sıfatlar hâdistir, onların değerlendirilmesi kudret sıfatının taallukuna göre yapılır.⁴³ O'nun kudret sıfatı yaratmaya taalluk ettiğinde yaratıcı (hâlik), rızık vermeye taalluk edince rızık veren (râzık) olarak adlandırılır.⁴⁴ Tekvîn sıfatının fonksiyonu olan yaratmak, kudret sıfatı aracılığıyla gerçekleştiğine göre⁴⁵ tekvînin ezeli bir sıfat olmasına gerek kalmamaktadır. Âlemin oluşmasında temel belirleyici olan kudret sıfatının taalluku Allah'ın "ol" emridir. Onların kudreti ezeli ve mutlak kabul etmeleri⁴⁶, taallukları bu kapsamda değerlendirmelerini zorunlu kılmaktadır. Nitekim Allah'ın zulmü yaratması, zulmetmesi anlamına gelmemektedir. Böyle olduğu için ilahî kudretin zulmü de kapsamasını başka türlü izah etmek mümkün olmamaktadır. Sonuç olarak Eş'arîler, ezeli olan kudret sıfatının taalluklarından her birinin Allah'ın fiilî bir sıfatı olduğunu benimsemektedirler.

Eş'arî kelâm bilgini Cüveynî fiilî sıfatları kudret sıfatının taallukları olarak kabul etmelerinden ötürü⁴⁷ adı geçen sıfatlar için sayısal bir sınırlamadan söz etmenin mümkün olmadığını savunurlar. Bu doğrultuda olmak üzere kudret sıfatı çeşitli fiilleri kapsar.⁴⁸ Tekvîn de o fiilî sıfatlardan biridir. Allah, hayat bahşederken "muhyî", canlı varlıklara rızıkını verirken "rezzâk" olmaktadır. Bu yönüyle Allah'a nispet edilen mezkûr sıfatlar ezeli olan kudret sıfatının hâdis taalluklarından ibaret olmaktadır. Böyle olunca hâdis taalluk olarak fiilî sıfatlar Allah'ın zâtından başka şeyler olarak kabul edilmelidir.⁴⁹ Tabi bu anlayışın benimsenmesinde taaddüd-i kudemâ suçlamasından ve tehlikesinden korunma isteği etkili olsa gerektir. Neticede Eş'arîler kudretin ezeli olmasını kabul ederken fiilin ezeli olmasının önüne bu şekilde geçmektedirler.

Eş'arîler'in tekvîn anlayışının kudretin makdûra taalluku ile izah edilmesi de ayrıca önemlidir. Buna göre tekvîn, Allah'ın varlık âlemine çıkmasını dilediği şeyin varlık âlemine çıkma anında o fiile (makdûra) taalluk etmesinden ibarettir. Bu izah tarzı aynı zamanda Eş'arîler'in tekvîn sıfatını ezeli bir sübûtî sıfat olarak görmemelerini de ortaya koymaktadır.⁵⁰ Nitekim onlara göre

³⁸ Kâdî Beyzâvî, *Tavâli'u'l-envâr*, çev. İlyas Çelebi-Mahmut Çınar (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014), 199.

³⁹ Necatî Şahin, "Ehl-i Sünnet Kelamında Tekvin Sıfatı ile İlgili Tartışmalar ve Eş'arîlerin Açmazları", *AKİF: Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52/1 (2022), 55.

⁴⁰ Teftazânî, *Şerhu'l-makasid*, 3/124.

⁴¹ Ali el-Kârî, *Şerhu kitabi fıkhi'l-ekber*, 40-41.

⁴² Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed Basri Bakillânî, *et-Temhid fi'r-red ale'l-mülhideti'l-muattıla*, haz. Yusuf Mekarisi (Beyrut: el-Mektebetü's-şarkiyye, 1975), 262-263.

⁴³ Cürcanî, *Şerhu'l-mevakif*, 6/91.

⁴⁴ Ali el-Kârî, *Şerhu kitabi fıkhi'l-ekber*, 41-42.

⁴⁵ Teftazânî, *Şerhu'l-makasid*, 3/125.

⁴⁶ Abdülmelik b. Abdullah el-Cüveynî, *Kitabu'l-irşâd*, thk. Zekeriya Umeyrat (Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1995), 79.

⁴⁷ Cüveynî, *Kitabu'l-irşâd*, 80-82.

⁴⁸ Cürcanî, *Şerhu'l-mevakif*, 6/91.

⁴⁹ Nesefî, *Tebisiretü'l-edille fi usulî'd-din*, 1/403.

⁵⁰ Teftazânî, *Şerhu'l-makasid*, 3/126.

tekvîn fiilî bir sıfattır. Buna göre Eş'arîler'in fiilî sıfatlarla alakalı "herhangi bir fiilin oluşuyla hâdis olan sıfatlar" şeklindeki tanımlarını dikkate aldığımızda böyle bir durumun Mâtürîdî kelâmcıları için geçerli olması mümkün görünmemektedir. Sonuç olarak Eş'arîler'de tekvîn ile mükevven aynı şey olmaktadır.⁵¹

Eş'arîler'e göre tekvîn ile mükevveni aynı kabul etmenin mahzuru vardır. Şöyle ki tekvînin ezeli olması durumunda mükevven olan yaratılmış varlıkların da ezeli olmak şeklinde bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Oysa böyle bir şey muhaldir. Zira mükevven olan Allah olmadan mükevvenin varlığını düşünmek mümkün değildir. Tekvîn ezeli ve ebedî iken mükevven ise onun hâdis taallukudur.⁵² Tekvîn sıfatıyla yaratmak kastediliyorsa bunu kudret sıfatının icra etmesi daha doğru olur. Fahreddin er-Râzî bil fiil her şeyi yaratmak, kudret sıfatının hâdis taalluklarıdır. Zira kudret, fiili yapmaya ve terketmeye elverişli bir sıfattır.⁵³ Bu durumda kudret Allah'ın ezeli sıfatı olmakta, kudretin makdûru ise taalluk olması itibarıyla hâdis olmaktadır. Şu halde Eş'arîler'e göre ezeli irâdeye göre şekillenmek suretiyle bir şey ya varlık âlemine çıkar ya da adem olmak suretiyle yok olur. Var olmak ve yok olmak şeklindeki tercihe göre kudret devreye girer. Böylece irâdenin tercihine göre var olmak ve yok olmak mavzu bahis olmaktadır. Buna göre Eş'arîler'in tekvîn ve kudrete ilişkin tartışmalarında "taalluk" meselesi nihai anlamda en son itiraz noktasını oluşturmaktadır. Bu noktada Eş'arî kelâmcıların sıfatların muhâl olan şeye değil de mümkünlere taallukunu kabul ettiklerini söylemekte yarar var. Yaratmak, yaşatmak ve öldürmek gibi ilahî fiiller, kadîm olan kudret sıfatının yaratıklara hâdis taallukuyla meydana gelir.⁵⁴

Kudret, irâde ve ilim sıfatlarının yaratıklara taallukuna dikkat çeken Fahreddin er-Razî,⁵⁵ böylece tekvîn ile mükevvenin aynı olduğunu savunmaktadır. Şu halde Eş'arîler'e göre hâdis olan fiilî sıfatların isimlendirilmesinde kudret sıfatının taallukunun büyük etkisi bulunmaktadır. Nitekim kudret sıfatının, örneğin yaratmaya taalluk etmesi durumunda Allah yaratıcı (hâlik) olmaktadır. Razî'nin de dikkat çektiği üzere Eş'arîler'de tekvîn sıfatının işlevinin ilim, irâde ve kudret sıfatlarına verildiği anlaşılmaktadır. Buna göre Allah'ın yaratıcı olması esasında ilim ve kudret sıfatlarının mevcudiyetine bağlı olarak gerçekleşmektedir. Buraya kadar verilen bilgilerden de anlaşıldığı gibi kudret sıfatı Mâtürîdî ve Eş'arî kelâmcılar arasında taalluk bakımından tartışma konusu olmuştur. Eş'arîler kadîm taalluk ile hâdis taallukun birlikte kudrete râci' olduğunu düşünürken, Mâtürîdîler birincisinin kudret sıfatıyla ikincisinin tekvînle bağlantılı olduğunu savunmuştur. Her iki ekol de kudretin sübûtî bir sıfat olduğunda müttefik olsalar da Eş'arîler yaratma hususunda kudret sıfatını yeterli görürken Mâtürîdîler bunu tekvîn ile bağlantılı olarak değerlendirmişlerdir. Buna, Eş'arîler'in fiili meydana getiren kudretten söz ederken hep ilahî kudrete vurgu yaptıklarını ilave etmek gerekir.

1.3. MUTLAK KUDRETİN ÂLEME TAALLUKU

Bilindiği gibi Mu'tezile'nin sıfat anlayışı oldukça özeldir. Sıfatları nefyedenlerle ispat edenler arasındaki tartışmalarda Mu'tezile farklı kadîm sıfat anlayışına sahiptir.⁵⁶ Sıfatlarla ilgili teori ve ilkelerinde farklı yaklaşımlar içinde olan Mu'tezile'ye göre kadîm sıfatlardan söz edilmesi, öncelikle tevhide aykırıdır. Kâdî Abdülcebbar Hıristiyan teslis inancını eleştirirken bu konuya yer verir.⁵⁷ Bir endişe içinde hareket ettiği anlaşılan Mu'tezile, zâtın dışında başka bir varlığın olmaması ilkesinden hareketle Ehl-i sünnetin sıfat anlayışını eleştirmektedir.⁵⁸ Mu'tezileye göre iyilik ve kötülük potansiyeli diye tarif edilebilecek olan kudret, Allah'ın zâtında mevcuttur.⁵⁹ Buradaki fark, Allah iyiliği yaratıp emrettiği halde kötülüğü yarattıktan sonra yasaklamasıyla alakalıdır.⁶⁰

Kâdî Abdülcebbar'ın fiil-kudret ilişkisine dair yaklaşımına yer vermek, Mu'tezile'nin genel kanaatini görmemiz açısından yararlı olacaktır. Ona göre "fiili tanımlarken irâdeden ziyade kudreti vurgulamak" gerekir. Üstelik kadîm sıfatlar arasında istidlâl yoluyla ilk bilinmesi gereken sıfat olan kudret üzerine bütün sıfatlar inşa edilir. Diğer sıfatlar bir veya daha fazla vasıtayla bilinirken kudretin herhangi bir vasıtaya ihtiyacı bulunmaz. Zira bu şekilde yapılan bir tanımın kapsamına, bilinçli ve bilinçsiz yapılan her şeyi dâhil etmek mümkün olur. Dolayısıyla kudret, fiil için bir ön şart niteliğindedir.⁶¹ Bu durum Mu'tezile'nin fail

⁵¹ Teftâzânî, *el-Makâsîd*, 557; Pezdevî, *Usulü'd-din*, 77; Sabunî, *el-Bidaye fi usulü'd-din*, 36.

⁵² Teftâzânî, *Şerhu'l-akaidi'n-Nesefiyye*, 193.

⁵³ Fahreddin er-Râzî, *Me'âlimü usûli'd-dîn*, çev. Muhammet Altaytaş (İstanbul: T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 115.

⁵⁴ Cürcanî, *Şerhu'l-mevakîf*, 6/89-91.

⁵⁵ Râzî, *Muhassal*, 178, 189-190.

⁵⁶ Sabunî, *el-Bidaye fi usulü'd-din*, 36.

⁵⁷ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğni fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl*, thk. Mahmut Muhammed Kasım (Mısır: Daru'l-Misriyye, t.y.), 5/87.

⁵⁸ Zühdi Carullah, *Mu'tezile* (Beyrut: el-Ehliyye li'n-neşri ve tevzi, 1974), 63.

⁵⁹ Cürcanî, *Şerhu'l-mevakîf*, 6/91.

⁶⁰ Mahmut Ay, "Kelâm'da Adalet, Kudret ve Hikmet Bağlamında Tanrı Tasavvurları", *Eskiye: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi* 31 (2015), 31.

⁶¹ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 98, 100.

anlayışını da belirgin hale getirmektedir. Mu'tezile'nin çoğunluğuna göre fiilin istitaatle meydana gelmesinden ötürü fail olmakla kâdir olmak aynı anlama gelmektedir.⁶² Mu'tezile'nin kudret anlayışını bu şekilde ortaya koyduktan sonra kudret-fiil ilişkisi bağlamında fiilî sıfatlar anlayışına detaylı bir şekilde bakabiliriz.

Mu'tezile fiilî sıfatları "kudret sıfatının sonuçları" üzerinden ele alarak "taalluk" meselesine vurgu yapmaktadır.⁶³ Onlara göre kudret sıfatının taalluk ettiği sıfatlar fiilî sayılmalıdır. Allah'a hiçbir şekilde zulüm isnad edilemeyeceği ilkesinden hareket eden Mu'tezile, bunu kudretin zulme taalluk etmemesi⁶⁴ şeklinde izah ederek özellikle Eş'arîlik'ten farklı bir yerde durduğunu ortaya koyar. Zira onlara göre "mutlak kudrete sahip olması" hasebiyle O'nun kudreti, iyi ve kötü her türlü fiili kapsar.⁶⁵ Buna göre Mu'tezilîler Allah'ın kudretini ve kudretin taallukunu mutlaklık üzerinden değerlendirmeye tabi tutarlar. Bu durumda Mu'tezile, ilahî kudretin her türlü fiile taalluk etmesini mümkün dâhilinde görse de bütün fiilleri yaratmasının bir zorunluluk olmadığını benimsemektedir.⁶⁶

Bu kelâm ekolüne göre Allah ve onun dışındakilerin vasıflandığı sıfatlar, fiilî sıfatlar olup hâdistirler.⁶⁷ Mu'tezile'nin sıfat anlayışında kritik nokta, geçicilik kriterinin taalluk etmesidir. Buna göre geçici olan her sıfat aynı zamanda hâdis olunca fiilî sıfatların mahlûk olması gerekmektedir.

Mu'tezile içinde Bişr b. Mu'temir (ö. 210/825), Muammer b. Abbâd (ö. 215/830) ve Ebu'l-Hüzeyl el-Allâf (ö. 235/849-50) gibi bazı âlimler, tekvînin mükevvenenden ayrı olduğunu savunmaktadırlar.⁶⁸ Mu'tezile genel anlamda Eş'arîler'in fiilî sıfatlara yaklaşımına benzer şeyler söyleseler de⁶⁹ özellikle irâde ve kelâm konusundaki görüşleri Mu'tezile'nin Eş'arîlik'ten ayrı olduğunu göstermektedir.⁷⁰ Zira Eş'arîler'e göre irâde ve kelâm sıfatları zâtî sıfatlardır.

Esasen Mu'tezile'nin taalluk anlayışı sıfatlara yaklaşımını anlamaya aracı olmaktadır. Mu'tezile, Allah'tan nefyedilmesi mümkün olmayan sıfatları "zâtî sıfatlar" olarak kabul etmektedir.⁷¹ Bu durumda Mu'tezile, fiilî sıfatları zıddının Allah hakkında kullanımını mümkün olanlar şeklinde değerlendirmektedir.⁷² Rahmet, irâde, hubb, rıza birer fiilî sıfattır. Aynı şekilde sıdk da fiilî sıfattır. Allah kâzib değilse de sıdkın zıddı olan kizbe kudretinin taalluk etmesi caizdir. Mu'tezile'nin bu yaklaşımını kudret konusunda da görmek mümkündür. Ka'bî'ye (319/273) göre kâdir olan Allah'ın kudreti her şeyi kapsamaktadır.⁷³ Ebu'l-Hüseyn el-Basrî, kudreti Allah'ın fiillerinde gafletin ve dikkatsizliğin bulunmamasıyla izah etmektedir.⁷⁴ Bu durum, fiilin meydana gelmesi açısından değil de fiilin potansiyel olarak olabilirliği anlamına gelmektedir.

Mu'tezilî âlimler kudretin taalluku itibarıyla belli kayıtları olduğunu savunmaktadırlar. Onların burada asıl yaptığı şey, adâlet ilkesi bağlamında kudreti sınırlamalarıdır. İşte bu sınırlılığın mahiyet itibarıyla değil taalluk yönüyle olduğunu dikkate almak gerekir. Mu'tezile, kudretin taalluku meselesini Eş'arîler gibi değerlendirerek fiilî sıfatlarla birlikte ele almaktadır.⁷⁵ Nitekim Cürçânî bu iki ekolün buradaki görüşlerinin yakınlığına dikkat çekmektedir.⁷⁶

Yukarıda verilen bilgilerden hareketle belirtmek gerekir ki, kelâm ekolleri bir fiilin meydana gelmesi için kudretin temel bir ihtiyaç olduğu konusunda hemfikirdirler. Bununla ilgili ortak fikir bulunsa da kudretin mahalli başta olmak üzere işlevi gibi bazı ayrıntı sayılabilecek hususlarda aralarında farklı görüşler de mevcuttur.

Esasen sıfatların mahalli kelâm âlimlerince başlı başına bir sorun olarak algılanmıştır. Örneğin irâde sıfatıyla alakalı olarak

⁶² Ebü'l-Hasan İbn Ebû Bişr Ali b. İsmail b. İshak Eş'arî, *Makalatü'l-İslâmiyyin ve ihtilafü'l-musallin*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Kahire: Mektebetü'n-Nehdati'l-Misriyye, 1969), 1/270-271.

⁶³ Halil İbrahim Delen, *Ebu'l-Hüseyn el-Basrî'nin Kelâm Sistemi* (Ankara: Fecr yayınları, 2023), 184.

⁶⁴ Ebü'l-Kasım Abdullah b. Ahmed b. Mahmud el-Belhi el-Ka'bî, *Kitabü'l-makâlât ve meahu uyûnü'l-mesail ve'l-cevâbât*, thk. Hüseyin Hansû-Râcih Kürdî, Abdülhamid Kürdî (İstanbul: Amman: Darü'l-Feth, 2018), 263-265.

⁶⁵ Cürçânî, *Şerhu'l-mevakîf*, 6/90-91.

⁶⁶ Can, "Allah'ın Kudreti'nin İnsan Fiillerine Taalluk Alanı ve İmkânı (Kötülük Problemi Çerçevesinde Bir İnceleme)", 597.

⁶⁷ Osman Aydın, *İslam Düşüncesinde Aklîleşme Süreci* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları 2001), 76.

⁶⁸ Pezdevî, *Usulü'd-din*, 76.

⁶⁹ Neseî, *et-Temhid li-kavâidi't-tevhid*, 75; Lamişi, *et-Temhid li-kavâidi't-tevhid*, 75.

⁷⁰ Hilmi Kemal Altun, *Zemâşerî'nin İtikâdî Görüşleri* (Ankara: Fecr Yayınları, 2023), 117-118.

⁷¹ Carullah, *Mu'tezile*, 63-64.

⁷² Neseî, *Tebisiretü'l-edille fi usulü'd-din*, 1/403; Ali el-Karî, *Şerhu kitabi fıkhi'l-ekber*, 41.

⁷³ Ebü'l-Kasım Abdullah b. Ahmed b. Mahmud el-Belhi el-Ka'bî, *Uyûnü'l-mesâil ve'l-cevâbât*, thk. Racihi Abdülhamid Said Kürdi-Abdülhamid Racihi Abdülhamid Kürdi-Hüseyin Hansu (Amman: Darü'l-Hamid, 2014). 90-92.

⁷⁴ Delen, *Ebu'l-Hüseyn el-Basrî'nin Kelâm Sistemi*, 183.

⁷⁵ Seyithan Can, "Allah'ın Kudreti'nin İnsan Fiillerine Taalluk Alanı ve İmkânı (Kötülük Problemi Çerçevesinde Bir İnceleme)", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/36 (2019), 593.

⁷⁶ Cürçânî, *Şerhu'l-mevakîf*, 6/91.

Basra Mu'tezile âlimleri, onun bir mahallinin olmadığını savunurlar. Buna göre Allah, hâdis irâdeyle irâde eder. Sünnî kelâmcılar ise irâde ile murâd edilen arasına taalluk kavramını yerleştirerek bu sorunu çözmek isterler. Bu teoriye göre ezeli olan irâdenin her bir fiille ilişkisi tek tek ve ayrı ayrı gerçekleşen bir taalluktan ibarettir.

Bu bölümü Mu'tezile ve Eş'arîler'in konuyla ilgili görüşlerine ilişkin kısa bir mukayese ile tamamlayalım. Mu'tezile ve Eş'arî kelâmcılara göre kudret sıfatı aynı zamanda fiillerin kaynağıdır. Onlara göre yaratıklarda hâdis taalluk söz konusudur. Bu da kudret sıfatının sonucudur. Şu var ki Mu'tezile insan irâdesi ve nedensellik vurgusu yaparken Eş'arîler mutlak kudret şeklinde bir algıyı öne çıkarmaktadırlar.

2. SIFATLARDA TAALLUK MESELESİNİN İLAH TASAVVURUYLA İLİŞKİSİ

Öncelikle sıfat meselesinin kelâm geleneğinde ispat amacı taşıdığını belirtmekte yarar var. Sıfatullah konusunda farklı yorumların yapılması, sıfatların iptal edilmesi olmayıp ilahî zât bağlamında bir ispata hizmet etmektedir. Sıfatlarla ilgili teoriler, kelâm ekollerinin tanrı tasavvurları hakkında önemli bilgiler vermektedir. Konumuz olan taalluk, bundan müstağni değildir. Zira mutlak kudret ile âlem arasında var olduğu düşünülen irtibat ve iletişime dair sağlıklı bir açıklama yapılmasıyla tevhîd inancı arasında doğrudan bir bağlantı bulunmaktadır.

Tanrı tasavvuru açısından Kelâm ile Felsefeyi karşılaştırdığımızda ilk göze çarpan hususlardan biri Tanrı'nın failiği meselesidir. Kelâmcılar Allah'ın failiğini "fail" kavramıyla ortaya koyarken felsefede bu durum daha çok "illet" ile izah edilmektedir. Filozoflara göre âlemin sudur yoluyla varlığı, ezeli bir fiildir. Buna göre kelâmda Allah-âlem ilişkisi, irâde üzerinden açıklanırken felsefede illet-malul ilişkisi olarak tezahür etmektedir. Nihai anlamda kelâmda ilah, fail-i muhtâr olmaktadır felsefede tanrı "mucib bi'z-zât" olarak kabul edilmektedir.⁷⁷ Mu'tezile'nin kudret anlayışında kudrete delalet eden fiilin vukuu değil, mümkün olmasıdır.⁷⁸

Kelâm ekollerinin farklı ilah tasavvurlarına sahip olduklarını dikkate aldığımızda bunların hiçbirinin doğrudan tanrının kendisi olmadığını söylemek zorundayız. Bütün tasavvurların ortak noktası, tenzihe dayalı tevhîd ilkesidir. Bu bağlamda Mu'tezile, fiillerde mutlaka bir amacın ve maslahatın bulunması gerektiği ilkesiyle hareket etmektedir. Eş'arîler'de Allah'ın kudretine vurgu yapıldığı için ilah tasavvuru kudret üzerine inşa edilmektedir. Mâtürîdîler'de ise ilah tasavvurunda belirleyici olan Allah'ın fiillerinde eksiklik ve kusurun bulunmaması yani mutlaka bir gayenin ve faydanın var olmasıdır.

Eş'arîler kudreti kadîm ve hâdis olmak üzere ikiye ayırarak ele almak suretiyle aslında ezeli kudretin varlığı üzerinde durmak isterler. Örneğin Cüveynî'ye göre insana ait olan hâdis kudretin fiilin meydana gelmesinde herhangi bir tesiri söz konusu değildir.⁷⁹ Onlar fiilin aynı anda iki ayrı kudrete ait olmasını ortadan kaldırarak bir kudreti ispat etmek isterler. Eş'arîler tarafından yapılan bu yorum ve değerlendirme, özellikle Mu'tezile'nin ilah tasavvuru ile zıtlık teşkil etmektedir.

Mâtürîdî Allah'ın fiillerinin bir maksada binaen olduğunu savunur. Fiillerde hikmetin var olması, aynı zamanda Allah'ın zâtı itibarıyla "hakim" olması anlamına gelmektedir.⁸⁰ Mâtürîdî kelâmında meselenin bu yönüne özel bir önem verildiği görülmektedir.

Bilindiği gibi Mu'tezile'nin kudret ve fiili sıfatlar üzerinden oluşturduğu ilah tasavvurunda Allah'ın kudreti kadar insan kudretine dikkat çekilmektedir.⁸¹ Mu'tezile burada kudreti hem Allah hem de insan için geçerli saymakla, bir taraftan kudretin zıddı olan "acz" kavramını Allah'a izafe etmekten kaçınmaya gayret ederken diğer taraftan insanın özgürlüğüne atıfta bulunmaktadır. Bu yönüyle Mu'tezilî âlimlerin kudreti adâlet ilkesiyle sınırlandırarak değerlendirmeyi tercih ettiklerini söylemek mümkündür. Tabi burada sınırlılığın taalluk açısından olduğunu ifade etmek gerekir.

Mu'tezile'de Allah'ın fiillerinde maslahatın olmamasına ilişkin argümanlar geliştirilir. Bu argümanlar neticede bir sebebe riayet edilmeyi zorunluluk çerçevesine almak şeklinde tezahür eder. Konunun kötülükle de ilgisi olması hasebiyle Mu'tezile'ye göre Allah'ın zarar verecek bir şeyi var etmesi, hikmeti ortadan kaldıracak olmasından dolayı doğru değildir. Aslah teorisini gündeme gelmesi bu hususla ilgilidir. Doğrusu kötülük problemi bugün hala güncel bir konu olarak karşımızda durmaktadır. Zira "Mutlak kudretin âleme taalluku" söz konusu olunca, kötülük problemi de gündemdeki yerini almaktadır. Bu noktada Mu'tezile meseleyi aslah teorisiyle izah etmeye çalışırken aslında "mutlak anlamda iyi ilah tasavvuruna" atıfta bulunmaktadır.

⁷⁷ Hikmet Yağlı Mavil, "Kelâmî ve Felsefî Düşüncede İlâhî İrade Sorunu", *Eskiyeni: Sosyal Bilimler Dergisi* 43 (2021), 129-130.

⁷⁸ Can, "Allah'ın Kudreti'nin İnsan Fiillerine Taalluk Alanı ve İmkânı (Kötülük Problemi Çerçevesinde Bir İnceleme)", 591.

⁷⁹ Cüveynî, *Kitabu'l-irşâd*, 79-80.

⁸⁰ Mâtürîdî, *Kitabu't-tevhîd*, 334.

⁸¹ Kâdâi Abdulcabbâr, *Şerhu usulî'l-hamse*, 263.

Allah'ın kabih olanla ilişkisi, kudretten ziyade adalet, ilim ve hikmet açısından imkânsız olmasıyla ilgilidir.⁸² Oysa Eş'arîler Allah-âlem ilişkisini Mu'tezile'nin benimsediğinin aksine "mutlak ilahî kudret" üzerinden yorumladıklarından dolayı kudretin zulme de taalluk ettiğine inanmaktadırlar. Mâtürîdîler ise Allah'ın fiillerinde bir takım sebeplerin ve maslahatların etkisinin bulunduğunu söylemeler de aslında Eş'arîler'in savunduğu mutlak kudret anlayışına yakın durduklarını belirtmek gerekir.⁸³

Yukarıda konuya ilişkin yaklaşımları ve argümanları ele alınan üç kelâm ekolünün de âlemin yaratılışına bakarak kudreti ispat ettiklerini görmek mümkündür. Ancak kudretin etki ettiği alan ve konular kısmında farklı görüşlere sahip oldukları anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Kelâm ekolleri tarafından benimsenen taalluk anlayışına göre fiilî sıfatlara ilişkin teorilerin ele alındığı bu çalışmada her ekolün farklı yaklaşımlar içinde olduklarını öncelikle ifade etmek gerekir. İlahi ilim, irâde ve kudretin fiiller üzerindeki etkisini yok saymayan kelâm ekollerinin bunu metodolojik olarak anlama ve yorumlama noktasında bazı farklılıklara sahip oldukları görülmektedir. Bilhassa ilahî tesiri sıfat meselesi bağlamında konumlandırırken farklı yaklaşımlar içinde buldukları ve değişik kavramlara başvurdukları gözlemlenmektedir. Bir ilke olarak Eş'arîler'in Allah'ın fiilleri konusuna yaklaşımlarında irâde ve halk bakımından hikmet gibi birtakım prensipleri benimsemenin Allah hakkında bir sınırlandırma anlamına gelmesinden ötürü buna itiraz ettiklerini kaydetmek gerekir. Eş'arîler'in fiilî sıfatları müstakil olarak değerlendirmedikleri görülmektedir; onlar ilahî fiilleri, ilim sıfatına irâde ve kudretin eklenmesiyle izah etmektedirler. Böyle anlamalarının neticesi ise fiilî sıfatları kadîm değil hâdis kabul etmeleridir. Mu'tezile ve Eş'arîler Allah'ın bâkî, âlim ve kadir olmasını (zâtıyla ilgili olanlar) ezeli kabul ederken hâlik (yaratan) ve râzık (rızkı veren) olmasını ezeli kabul etmezler. Her iki ekol de ezeli olan kudretin taallukunu fiilî sıfatlar bağlamında ele almaktadır. Buna göre Mu'tezile'nin fiilî sıfatlara yaklaşımı Eş'arîler'inkine benzese de bazı noktalarda farklılıklar olduğu kaydedilmelidir. Örneğin Eş'arîler kelâm sıfatını ezeli kabul ederken Mu'tezile'ye göre kelâm, fiilî bir sıfat olarak hâdistir. Mâtürîdîler'e göre ise tekvîn ezeli olsa da onun başka bir şeye taalluku hâdistir. Onların âlemin ve onun içindekilerin yaratılmasında kudret ve tekvîn sıfatı üzerinden bir değerlendirme yaptıkları anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle fiilî sıfatlar diğer ekollerin dediği gibi kudret ve irâdenin hâdis taalluku olmayıp gerçek sıfatlardır. Bu yönüyle Mâtürîdî gelenekte Allah'ın sonradan bir sıfatla vasıflanmasının imkansızlığı düşüncesinden hareket edildiğini ifade etmek gerekir. Öte yandan Mâtürîdîler açısından kötülüğün neden var olduğuna ilişkin bir sorunun göz ardı edilmediğini söylemek lazım gelir. Zira Allah kudret ve tekvîn sıfatı itibarıyla mutlak olsa da adı geçen sıfatların âlemlerle taalluku insanın sahip olduğu kudrete bağlı olarak şekil almaktadır. Eş'arîler ve Mâtürîdîler fiilî sıfatların yaratılmış olduğu konusunda ittifak etseler de iki ekolün de bunun hangi ezeli sıfatın taalluku olduğu hususunda ayrı düşündükleri açıktır. Çalışmada taalluk meselesinde Eş'arîler ile Mâtürîdîler arasındaki ihtilafın, gerçekte fiilî sıfatlarla ilgili yaklaşım farklılığından kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Makaleye konu olan taalluk meselesinin kelâm ekolleri nezdinde ilah tasavvuruna dair bazı etkilerini göz önünde bulundurmak gerekir. Bu bağlamda Eş'arî kelâmcılar, Allah-âlem ve Allah-insan ilişkisinde Allah'ın ilim, irâde ve kudret sıfatlarını merkeze almışlardır. Bununla mutlaklık ilkesini korumayı maksat edinmiş olmalılar. Onlar bu söylemleriyle, Mu'tezile'nin benimsediğinin tam aksi bir yerde durmaktadırlar. Meselenin Mâtürîdî kelâmındaki tezahürüne bakıldığında yine tenzihçi yaklaşımın öne çıktığı görülecektir. Böylece onlar bir taraftan Allah'ın tekliğini ve benzersiz olmasını, diğer taraftan Allah'ın fiillerinin bir maksada binaen olduğunu ispat etmek istemişlerdir. Dolayısıyla ahlakilik zemininde bir değerlendirme yapmak, onlar açısından ayrıca önemi haiz bir husus haline gelmiştir. Allah'ın kudretinin mutlaklığını diğer ekoller gibi benimseyen Mâtürîdîler fiillerde hikmetin bulunmasını savunurken aynı zamanda Allah'ın zâtı itibarıyla "hakim" olmasını ortaya koymaktadırlar. Mâtürîdî kelâmında meselenin bu yönüne özel bir önem verildiği görülmektedir. Mu'tezile'nin ilah tasavvurunda ise adâlet ilkesi belirleyici olmaktadır. Zira onlar adâlet prensibini temellendirirken kudreti mutlak olarak değerlendirmek suretiyle taalluku sınırlılık bağlamına almaktadırlar. Buna göre kudretullah mahiyet bakımından mutlak, taalluk bakımından bazı şartlar ve kayıtlarla tezahür etmektedir.

⁸² Delen, *Ebu'l-Hüseyn el-Basrî'nin Kelâm Sistemi*, 186.

⁸³ Can, "Allah'ın Kudreti'nin İnsan Fiillerine Taalluk Alanı ve İmkânı (Kötülük Problemi Çerçevesinde Bir İnceleme)", 587.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

Altun, Hilmi Kemal. *Zemahşerî'nin İtikâdî Görüşleri*. Ankara: Fecr Yayınları, 2023.

Ay, Mahmut. "Kelam'da Adalet, Kudret ve Hikmet Bağlamında Tanrı Tasavvurları". *Eskiye: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi* 31 (2015), 25-50.

Aydınlı, Osman. *İslam Düşüncesinde Aklîleşme Süreci*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001.

Beyazade, Ahmed Efendi. *İşaratü'l-meram min ibarati'l-imam*. thk. Yusuf Abdürrezzâk. Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebi, 1949.

Bakıllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed Basri. *et-Temhid fi'r-red ale'l-mülhideti'l-muattıla*. haz. Yusuf Mekarisi. Beyrut: el-Mektebetü'ş-şarkiyye, 1975.

Can, Seyithan. "Allah'ın Kudreti'nin İnsan Fiillerine Taalluk Alanı ve İmkânı (Kötülük Problemi Çerçevesinde Bir İnceleme)". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/36 (2019), 582-607. <https://doi.org/10.14395/hititilahiyat.571534>

Carullah, Zühdi. *Mu'tezile*. Beyrut: el-Ehliyye li'n-neşri ve tevzi, 1974.

Cürcanî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî Seyyid Şerîf. *Şerhu'l-mevakif*. haz. Mahmut Ömer Dimyati. Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1971.

Cüveynî, Abdülmelik b. Abdullah. *Kitabu'l-irşâd*. thk. Zekeriya Umeyrat. Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1995.

Çakmak, Fikrullah. "Kur'an'da Tevhidin İnşa Süreci". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 49/1 (2018) 83-103. <https://doi.org/10.29288/ilted.381446>

Delen, Halil İbrahim. *Ebu'l-Hüseyn el-Basrî'nin Kelâm Sistemi*. Ankara: Fecr yayınları, 2023.

Eş'arî, Ebü'l-Hasan İbn Ebû Bişr Ali b. İsmail b. İshak. *Makalatü'l-İslâmiyyin ve ihtilafü'l-musallin*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. Kahire: Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, 1969.

Gafarov, Anar. "Felsefî Kelam ve Ahlâk Felsefesi Bağlamında Kötülük Problemi: Nasîruddin Tûsî Merkezli Bir Analiz". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 56/2 (2021), 143-167. <https://doi.org/10.29288/ilted.976181>

Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed. *el-İktisâd fi'l-i'tikad*. haz. Abdullah Muhammed el-Halîfî. Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmîyye, 2004.

İbn Kemal, Şemseddin Ahmed. *Mesâilu'l-İhtilâf beyne'l-Eş'âira ve'l-Mâtürîdiyye*. thk. Saîd Abdullatîf Fûde. Ürdün: Dâru'l-Fethi li'd-Dirâseti ve'n-Neşr, 2009.

Ka'bî, Ebü'l-Kasım Abdullah b. Ahmed b. Mahmud el-Belhi. *Uyûnü'l-mesâil ve'l-cevâbât*. thk. Raciş Abdülhamid Said Kürdi-Abdülhamid Raciş Abdülhamid Kürdi-Hüseyn Hansu. Amman: Darü'l-Hamid, 2014.

Ka'bî, Ebü'l-Kasım Abdullah b. Ahmed b. Mahmud el-Belhi. *Kitabü'l-makâlât ve meahu uyûnü'l-mesail ve'l-cevâbât*. thk. Hüseyin Hansû-Raciş Kürdî-Abdülhamid Kürdî. Amman: Darü'l-Feth, 2018.

Kâdî Abdülcebbar, Ebü'l-Hasen Kâdî'l-kudât Abdülcebbar b. Ahmed b. Abdilcebbar el-Hemedânî. *Şerhu'l-usûli'l-hamse*. haz. Ahmet b. Huseyn b. Ebi Haşim. Beyrut: Darü'l-İhya, 2012.

Kâdî Abdülcebbar, Ebü'l-Hasen Kâdî'l-kudât Abdülcebbar b. Ahmed b. Abdilcebbar el-Hemedânî. *el-Muğni fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl*. thk. Mahmut Muhammed Kasım. Mısır: Darü'l-Misriyye, t.y.

Kâdî Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd Ebû Muhammed Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Tavâli'u'l-envâr*. çev. İlyas Çelebi-Mahmut Çınar. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.

Kara, İrfan. "Kur'an'ın Ezelliliği Bağlamında Sebeb-i Nüzûle Dair Çağdaş Değerlendirmeler". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 55/1 (2021), 17-37. <https://doi.org/10.29288/ilted.873521>

Kârî, Ali. *Şerhu kitabi fikhî'l-ekber*. Beyrut: Daru Kütübi'l-İlmîyye, 2007.

Lamişî, Ebü's-Sena Mahmûd b. Zeyd. *et-Temhid li-kavâ'idi't-tevhîd*. thk. Abdülmecid Türkî. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1995.

Mâtürîdî, Ebu Mansur. *Kitabu't-tevhîd*. thk. Ahmed Sa'd Demenhurî. Amman: Mektebetü'l-Ğanim, 2023.

Mâtürîdî, Ebu Mansur. *Te'vilâtü'l-Kur'an*. thk. Ahmet Vanlıoğlu. 8 Cilt. İstanbul: Darü'l-Mizan, 2005.

Mavil, Hikmet Yağlı. *Ebü'l-Muin en-Nesefî'nin Fiili Sıfatlar Anlayışı*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.

Mavil, Hikmet Yağlı. "Kelâmî ve Felsefî Düşüncede İlâhî İrade Sorunu". *Eskiye: Sosyal Bilimler Dergisi* 43 (2021), 119-144.

<https://doi.org/10.37697/eskiyeni.857794>

- Mavil, Hikmet Yağlı. “Kelâmî Bir Problem Olarak Fiilî Sıfatlar”. *Dergiyant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi)* 3/5 (2015), 175-193.
- Nesefî, Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid. *Tebisiretü'l-edille fi usulî'd-din*. thk. Hüseyin Atay-Şa'ban Ali Düzgün. 2 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2003.
- Nesefî, Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid. *Bahru'l-Kelâm*. çev. Yusuf Arıkaner. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019.
- Nesefî, Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid. *et-Temhîd li-kavâidi't-tevhid*. thk. Ali Tarık Ziyat Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları, 2020.
- Pezdevî, Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin. *Usulü'd-din*. thk. Hans Peter Linss. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyyetili't-Turas, 2003.
- Râzî, Ebu Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin. *Muhassalu efkari'l-mütekaddimin ve'l-müteehhirin mine'l-ulema*. thk. Taha Abdürrauf Sa'd. Kahire: Mektebetü'l-Külliyati'l-Ezheriyye, t.y.
- Râzî, Fahreddin. *Me'âlimü usulî'd-dîn*. çev. Muhammet Altaytaş. İstanbul: T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Sabunî, Ebû Muhammed Nuruddin Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr. *el-Bidaye fi usulî'd-din*. haz. Bekir Topaloğlu. İstanbul: Elif Ofset, 1995.
- Şahin, Necati. “Ehl-i Sünnet Kelamında Tekvin Sıfatı ile İlgili Tartışmalar ve Eş'arîlerin Açmazları”. *AKİF: Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52/1 (2022), 46-64. <https://doi.org/10.51121/akif.2022.15>
- Teftazânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî. *el-Makâsîd*. çev. İrfan Eyibil. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Teftazânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî. *Şerhü'l-akaidi'n-Nesefiyye*. thk. Enes Muhammed Adnan eş-Şerfavi. Dimaşk: Darü't-Takva, 2020.
- Teftazânî, Sa'deddin Mesud b. Ömer b. Abdullah. *Şerhü'l-makasid*. thk. İbrahim Şemsuddin. Beyrut: Darü'l-kütübü'l-ilmiiyye, 2011.
- Yeşilyurt, Temel. “Maturidilerde Tekvin Sıfatı ve Temellendirilmesi”. *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2017), 9-23.
- Yücedoğru, Tevfik. “Ehl-i Sünnet Kelamcılarında Tekvîn Tartışması”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (1987), 253-261.
- Yüksel, Emrullah. *Mâtürîdîler ile Eş'arîler Arasındaki Görüş Ayrılıkları*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012.

EXTENDED SUMMARY

The subject of our study, ta'alluq, is recorded as a discussion related to attributes. It is posited that if one essential attribute relates; another cannot relate simultaneously. However, it should be noted that there has not been an intense debate on the ta'alluq of attributes other than the attributes of power (qudrah) and creation (taqween). When theologians consider Allah's actions in the context of creation through the attribute of power qudrah er, the concepts of will, justice, wisdom, and grace also come into play. There are different views among theological schools regarding the ta'alluq discussed in the article. At this juncture, the Ash'arites argue that the actual attributes are related to qudrah, while the Maturidites contend that they pertain to creation. Undoubtedly, the absolute nature of divine qudrah holds central importance in these debates. The absoluteness of qudrah emerges as a decisive factor in the formulation of theological schools' theories. Accordingly, in discussions regarding divine intervention in the world, examining the views of the Mu'tazilites, Ash'arites, and Maturidites is of significance. The Mu'tazilites interpret the relation of Allah's absolute qudrah to the world through the principle of the most fitting (aslah), the Ash'arites emphasize the determinative nature of absolute qudrah in this intervention, while the Maturidite theologians explain Allah's intervention in the world through the concept of wisdom. The final point of contention for the Ash'arites, in the context of the attributes of creation and qudrah, is "ta'alluq." In this study, "ta'alluq" will be examined primarily as a matter concerning qudrah and creation. This situation has given rise to the notion that humans have no impact on the occurrence of evil, as it is challenging to claim that humans possess the true and complete ability to bring about certain outcomes. One crucial point in the context of ta'alluq is whether the issue is related to the attribute of creation. Although this issue is not considered one of the primary disagreements between the Ash'arites and the Maturidites, the divergence regarding the attribute of creation is essentially related to their perception of actual attributes. In theological discourse, taqween is used to denote the bringing of the nonexistent (ma'dūm) into existence. The reliance on actual attributes on taqween necessitates a separate consideration of this attribute. On the other hand, the issue of ta'alluq manifests differently for the Ash'arites and the Maturidites. For the Ash'arites, ta'alluq is an effect of the attribute of power (qudrah), whereas, for the Maturidites, it is a consequence of the attribute of creation (taqween). This distinction necessitates an examination of the relationship between taqween and the created (mukawwan). According to the Ash'arites, it is considered unnecessary to mention an additional attribute such as taqween for the states brought about by the attribute of qudrah. Thus, the discussion is inherently linked to the concept of creation. Conversely, the Maturidites argue that creation is a specific ta'alluq that occurs due to the eternal ta'alluq of qudrah, manifested particularly through the attribute of taqween. Consequently, while creation, according to the Ash'arites, is an event brought about by the attribute of qudrah, it is a result of the attribute of taqween for the Maturidites. Furthermore, Maturidite theologians emphasize that the created nature of the mukawwan does not necessitate that taqween itself is created. This nuanced understanding underscores the theological divergence between the two schools, particularly in how they conceptualize the relationship between divine attributes and the process of creation. This divergence highlights the varied perspectives among theological schools and scholars concerning the relation of divine power (qudrah) to human actions. It is important to note that while the Ash'arites emphasize the absoluteness of Allah's qudrah, the Maturidites consider Allah's qudrah both in an absolute sense and in terms of its encompassing all beings in a principled manner. However, unlike the Mu'tazilites and Ash'arites, the Maturidites assert that Allah's qudrah is not exercised arbitrarily but is evaluated within the framework of certain wisdom. Thus, it becomes evident that the Maturidites examine the relationship between Allah and the world through the attribute of creation in conjunction with the attribute of qudrah. They prioritize a creation-centered understanding based on taqween, considering creation to be inherently related to taqween. In contrast, the Mu'tazilites and Ash'arites attribute actual attributes to Allah instead of taqween. Our study differentiates itself by addressing the topic within the framework of "ta'alluq." More importantly, this study centers on the impact of the ta'alluq of taqween and qudrah on the actual attributes.